

Надія Волинець

МИКОЛА ЧАЙКОВСЬКИЙ І МИСТЕЦТВО

Державний історико-архітектурний заповідник у м. Березжани

Описано формування художніх смаків М. Чайковського, місце митців і мистецтва в його житті.

Мемуарна та публіцистична спадщина Миколи Чайковського дає нам підстави розглядати вченого математика як людину небайдужу до духовної спадщини українського народу, і на певному відрізку часу як безпосереднього учасника культурно-мистецького життя краю.

Зі спогадів доньки Катерини в листі до Є. Гасая від 1 грудня 1993 р. читаємо: «Він завжди чимось захоплювався. Наприклад, музикою. Мав абсолютний слух». А сам Микола писав таке: «Я був цікавий хлопчисько, що встромляв свій гостренький носик усюди, куди треба і куди не треба. Я навчився ще в початковій школі нотної грамоти, вчився грати на скрипці, співав у хорі нашої гімназії, а далі й став «компонувати» [4, 2]. «У нашій сім'ї процвітала музика, обидвоє батьків були музикальні, а ми діти теж співали та вчилися грати на різних інструментах» [4, 1].

Все, що стосувалося громадсько-культурного життя Березжан кінця XIX і поч. XX ст., глибоко запало йому в пам'ять. І цьому сприяла домашня атмосфера. «До письменника Андрія Чайковського, – писала К. Чайковська, – заходило дуже багато різних людей – і як до адвоката, і як до громадського діяча, і як до дуже доброї та цікавої людини. Тут бували Іван Франко, Богдан Лепкий, Осип Маковей та багато інших видатних людей. Діти, а їх було семеро, прислухалися до змістовних розмов, вбирали в себе все найкраще» [3, 74].

Отож і проніс Микола через усе життя пам'ять про те, як «...десь на поч. 90-х років прибув відомий тоді уже композитор О. Нижанківський, у тому часі з'явився у Березжанах і В. Яворський, начальник заснованої фінансової дирекції, і вони обидва, втрійку з моїм батьком у 1892 р. заснували співоцьке товариство «Березжанський Боян» [4, 1] З його спогадів довідуємося, що два чи три роки працював у березжанській гімназії Олекса Лукіянович, брат композитора Д. Лукіяновича, і був «дуже музикальний, мав приємний ліричний тенор і був диригентом «Березжанського Бояна». Займався окремо з дівчатами, які мали гарні голоси, проробляв з ними пісні

композиторів-класиків, як Шуберта, Шумана, Гріга, Ліста. Цією діяльністю він багато причинився до зацвітання музичної культури в нашому невеличкому місті» [5, 6-7].

Його перу належить і така коротка фраза: «У «Бояні» процвітала переважно хорова музика» [4, 1]. У гімназійному хорі також, хоч диригували здебільшого самі старшокласники, і «платні учителі співу туди не вмішувалися». «А наш хор, – згадує М. Чайковський, – «поривався» іноді на великі речі» [5, 1]. Коли хлопець був у першому класі гімназії, то співав у оперовій партії Лисенкової кантати «Б'ють пороги», диригентом був семикласник Гриць Качала, а за фортепіано – гімназист Віктор Пацлавський. Хорові «удалося навіть один раз виконати, без найменшого спротиву (очевидно, дирекції гімназії. – Авт.) Лисенкового «Івана Гуса» [5, 1].

Якщо вдуматися в слова, сказані М. Чайковським: «Бережанська гімназія була, очевидно, центром культурного життя міста; два чи три десятки людей з вищою освітою мусили завдавати тон міській культурі» [7, 72], то стає зрозумілим, звідки корені його захопленя.

Бережанські музичні мотиви у спогадах М. Чайковського пов'язані з постаттю композитора Д. Січинського, який на запрошення місцевого пароха і видавця церковних книг Л. Джулинського працював над створенням української опери «Роксолана». На запрошення бережанської жіночої громади Д. Січинський підготував концерт з прологом з опери «Роксолана». Тоді М. Чайковський мав щастя почути пролог та потиснути руку великому композиторові [4, 5]. Вперше у Бережанах почув він і романс Д. Січинського на слова І. Франка «Як почувеш вночі» у виконанні М. Волошина, пізніше львівського адвоката, а тоді вояка, який був на царських маневрах у Бережанах.

Пізніше, в 1911 р., будучи вчителем Тернопільської гімназії, М. Чайковський сам попросить в директора дозволу на викладання уроків співу та візьметься за постановку прологу з опери «Роксолана» у святковому концерті до 50-річчя з дня смерті Т. Шевченка.

Настільки Микола Чайковський кохався в музиці, що одного разу, приїхавши на студентські різдвяні канікули, підготував до виступу «хор монахів «Мізерере» з опери «Трубадур» Д. Верді. Хор поставив під стіною, а посередині стояв фортепіан. Співали Федакова і Любинецький, акомпанувала Ірина Н. (учениця Д. Січинського). Тоді ж виставили і хор «Лічу в неволі» (ще не опублікована річ, власність

композитора), і коли прийшов на концерт Січинський, боялися, щоб не було скандалу, але Січинський потиснув руку і сказав: «Гратулюю, Мізерере вийшло чудово, але ви не повинні були співати «Лічу в неволі» [4, 7]. Коли не стало Січинського, Чайковському було так сумно, «неначе б то я втратив когось із близьких і рідних» [4, 8].

Уже в зрілих роках, будучи професором Дрогобицького педагогічного інституту, часто бував на репетиціях хору «Бескид» і написав велику статтю «Співає Дрогобич» про виникнення цього хору, про його історію, про прекрасних солістів «Бескиду» М. Паночка та Б. Базиликута, брав участь у вечорах, присвячених Т. Шевченкові, Кошицю, Гончареві.

У 1963 р. з нагоди відзначення ювілею О. Кошиця він, як адміністратор Української народної капели в закордонній поїздки 1919-20 рр., написав свої спогади «Як українська пісня крокувала по Європі». Оскільки спогади не друкувалися і залишаються власністю обласного архіву, то варто хоч побіжно представити їх зміст, а також зауважити, що до цієї теми М. Чайковський брався як мінімум тричі, бо в архівному зшитку знаходиться три рукописи. Один з них об'ємом 50 стор., друківаних на машинці, має розділи: Вступ – «Замість передмови», «Кам'янець», «Виїзд за кордон».

У спогадах він детально зупиняється на біографічних даних адмінперсоналу колективу та людей, які готували і сприяли виїзду капели за кордон – це львівські вчителі О. Вахнянин і В. Січинський. У складі хору було 100 чол. – учасники інших хорів, галичани, малороси, а то й росіяни-білогвардійці. «Українські голоси під умілим керуванням Кошиця вдосконалювались і зливались у чудовий, могутній ансамбль; у ньому було чути тільки чотири голоси, неначе це був незрівнянний, знаменито настроєний чотириструнний інструмент», – читаємо в рукописі [8, 52].

Який репертуар слухав М. Чайковський у виконанні капели?

У Празі концерти розпочалися відспівуванням трьох гімнів: чеського національного і державного «Кде домув муй», моравського «Мораво, Мораво, Моравенко Міла», словацького «Над Татроу се бліска, громи діво бійоу», українського «Ще не вмерла Україна». Кожен концерт складався з 3 частин: Веснянки Лисенка – перший або другий вінок; Колядки та щедрівки, українські обрядові пісні, релігійні канти; народні пісні в обробці Лисенка, Стеценка, Леонтовича, Кошиця та ін.

Пісні викликали бурю оплесків, повторювалися двічі і тричі, доводилося давати над програмові номери. Концерти відбувалися в «Репрезентаційному будинку», «Сметановому залі» та інших залах.

Концертне турне було таким:

Австрія – серпень-вересень 1919 р.;

Швейцарія – жовтень-листопад;

Франція – листопад 1919 р. – січень 1920 р.;

Бельгія-Нідерланди – січень 1920 р.;

Лондон – лютий;

Бельгія – березень;

Берлін – квітень 1920 р.

У здійсненні концертної програми капелі допомагали представники дипломатичних місій, українські діячі і політики, письменники. Це – письменниця О. Коннор-Віллінська, журналіст Дм. Донцов, голова представництва УНР М. Василько, голова дипломатичної місії у Франції граф М. Тишкевич.

Вразила М. Чайковського швейцарська публіка, про яку говорили, що це малорухливий народ, малоспособний виявляти ентузіазм, і яка під час концерту «виходила з себе, несамовито плескала, тупала ногами, вдиралася на сцену, вимагала повторення номерів» [8, 64].

У Парижі початки перших концертів зустрічали стримано, а вже в середині концертів починалися бурхливі оплески та овації. Преса засипала капелу похвалами, вмістила на першій сторінці велику фотографію з підписом «Жерці краси служать мистецтву», а в книзі капели один із шанувальників і знавців музики записав таке: «перо музичного критика не в силі передати те, що я тепер переживаю...» [8, 97]. З паризьких концертів А. Чайковський запам'ятав, «що співаків повертали на сцену силою, і жіноцтво, що вже покидало парадні концертні туфельки, виходили в домашні туфлях або галошах, навіть у жакетах, і співали далі» [8, 17].

Практично повсюди концерти відкривалися національними та державними гімнами. Оскільки не було українського перекладу бельгійського гімну «Брабансона», але мелодійно він був близький до «Марсельсьзи», то Микола Чайковський зробив його переклад. Також переклав нідерландський гімн [8, 76-77].

«Репертуар був такий багатий, – згадував М. Чайковський, – що його вистачало на всі концерти, але були такі пісні, без яких не обходився жоден концерт: «Щедрик» або «Ой пряду» Леонтовича. Аудиторія прямо божеволіла» [8, 99]. У концертах звучали виключно

українські пісні, серед яких кант «Про Почаївську Богоматір», «Заповіт», «Верховино» Лисенка, «Ченчик» в обробці Кошиця, «По опеньки ходила» Лисенкове. Співали всі пісні «а капела».

На гастрольях у Парижі і Лондоні капелу супроводжував співробітник Паризької дипломатичної місії М.І. Рудницький [8, 69], колишній бережанський гімназист, який прекрасно знав французьку і англійську мови. На благодійний концерт у Брюсселі прийшла королева, яка після концерту відвідала хор, сказала кілька ласкавих слів Кошицю і підписалася у книзі пошани. Прихильниками капели стали чеські музикознавець Зденек Неєдлі та інженер Яромір Нечаса.

Описуючи побут та матеріальне забезпечення капели, М. Чайковський зупиняється на прогулянці співаків берегом Женевського озера до Шіллонського замку, подорожі понад Середземним морем у Марселі, на огляді панорами битви під Ватерлоо, прийомі в дипломата Василька. Побут у Лондоні був важким через туманний клімат і несмачну кухню, натомість співаки, а з ними і М. Чайковський, мали змогу побувати в Британському зоопарку, побачити зміну варти перед Букінгемським палацом, побувати в лондонському суді й адвокатурі.

Самого М. Чайковського зачудували Марсель, історичні місця – острів з роману Дюма «Граф Монте-Крісто», собор Нотр-Дам де ля Гард; в Ніцці – Казино і він описує правила гри в рулетку, захопила карликова республіка Монако, яка складається з трьох міст та океанографічного інституту, що знаходиться на глибині моря.

«Цікаво, що Кошиць не користав з культурних багатств Парижа та інших міст, не відвідував ні музеїв, ні театрів, ні концертів. Тільки один раз вдалось переконати, щоб пішов на концерт видатного паризького диригента... Кошиць дослівно купався у своїй славі і нікого й нічого поза собою не признавав, – пише Микола Андрійович, а далі стверджує: Кошиць був диригентом з Божої ласки... Він умів зачаровувати свій хор, накидувати йому свою волю, добувати з нього те, що йому в даний момент було потрібне. Він диригував руками, пальцями, очима. Співаки говорили, що він їх зачаровував; вони бачили тільки його великі очі, які їм усе говорили» [8, 98].

Підсумовуючи концертне турне Української республіканської народної капели в 1919-20 рр. в Європі, М. Чайковський сказав: «Подорож капели зробила для України непорівняно більше, ніж усі УНР-івські дипломатичні, торгові та фінансові місії», а про себе

висловився так: «Я працював згідно зі своєю совістю в тому переконанні, що своєю працею вношу невелику лепту до прославлення нашого народу та нашої пісні за кордоном» [8, 86].

За таким принципом він прожив усе своє життя, долучаючи до нього завжди живильну ноту високої духовності, яку черпав у музиці, пісні, виставі.

Література

1. Возняк Г. Микола Чайковський – видатний український математик і громадський діяч. – Тернопіль, 2007. – 95 с.
2. Онишак А. Висока душа // Галицька Зоря (Дрогобич). – 2003. – 31 січ.
3. Чайковська К. Микола Чайковський – вчений-математик // Бережанська гімназія: Сторінки історії. – Тернопіль, 2007. – 1127 с.
4. Чайковський М. «Безсмертний Денис»: Спогади про композитора Д.Січинського // Рукопис. – ДАТО. – Ф. 3444. – Оп. 1. – Спр. 6. – 9 с.
5. Чайковський М. Мій перший виступ (Спогади М. Чайковського про шкільні роки) // Рукопис. – ДАТО. – Ф. 3444. – Оп. 1. – Спр. 1. – 11 с.
6. Чайковський М. Моя математична автобіографія // Рукопис. – ДАТО. – Ф. 3444. – Оп. 1. – Спр. 2. – 83 с.
7. Чайковський М. Пробувати силу своїх крил // Бережанська гімназія: Сторінки історії. – Тернопіль, 2007. – 1127 с.
8. Чайковський М. Спогади про українську хорову капелу Олександра Кошиця // Рукопис. – ДАТО. – Ф. 3444. – Оп. 1. – Спр. 4. – 101 с.